

V. ЗЕМЕЛЬНЕ, АГРАРНЕ, ЕКОЛОГІЧНЕ, ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

Волошенюк І. В.,
асистент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ В УКРАЇНІ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони та використання за своїми фізичними характеристиками, і тому істотно відрізняється від інших природних ресурсів, а також є один з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища, який є необхідною фізичною і біологічною умовою існування людини та джерелом життя на Землі. Від його якості залежить здоров'я людини. Атмосферне повітря також має важливе економічне значення, воно використовується як сировина для хімічної промисловості, енергетичний ресурс, середовище зв'язку і руху літальних апаратів, для скидання відходів виробництва тощо.

Ключові слова: атмосферне повітря, екосистема, нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин.

Атмосферный воздух как объект правовой охраны и использования за своими физическими характеристиками существенно отличается от других природных ресурсов, а также является одним из основных жизненно важных элементов окружающей природной среды, который является необходимым физическим и биологическим условием существования человека и источником жизни на Земле. От его качества зависит здоровье человека. Атмосферный воздух также имеет важное экономическое значение, оно используется как сырье для химической промышленности, энергетический ресурс, среда

связи и движения летательных аппаратов, для сброса отходов производства и т.д.

Ключевые слова: атмосферный воздух, экосистема, нормативы предельно допустимых выбросов загрязняющих веществ.

Atmospheric air as an object of legal protection and use of their physical characteristics, and therefore differs significantly from other natural resources, and is also one of the main vital elements of natural environment, which is necessary physical and biological condition of human existence and the source of life on Earth. The health of man depends on his quality. The air also has the important economic value. It is used as raw material for chemical industry, energy resource, environment, communication and movement of aircraft, waste production, etc.

Keywords: atmospheric air, ecosystem, standards of maximum permissible emissions of pollutants.

Постановка проблеми. Атмосферне повітря є одним з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища. Як природний об'єкт воно являє собою природну суміш газів, що міститься за межами житлових, виробничих та інших приміщень. Критерієм розподілу атмосферного повітря (як природного об'єкта) та іншого повітря є природний, непорушний зв'язок повітря з довкіллям. При вирішенні сучасних складних еколого-правових проблем, викликаних зростаючою деградацією навколишнього природного середовища та нераціональним використанням природних ресурсів, підвищується роль екологічної політики та права в галузі забезпечення ефективної охорони атмосферного повітря. Науково-технічний прогрес розширив масштаби використання ресурсів та властивостей атмосферного повітря. Водночас різко збільшився і негативний антропогенний вплив на атмосферне повітря. Масштаби його забруднення відходами виробництва набули загрозливого характеру не тільки для здоров'я людини, а й для озонового шару, клімату нашої планети.

Аналіз дослідження даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження зробили такі вчені-правознавці, як: Гетьмана А.П., Мельник С.В., Репецький В.М., Шемшученко Ю.С., Шматко В.Г., Шуміло О.М., Шульги М.В.

Метою даної статті є комплексний науковий аналіз національних та міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють відносини щодо охорони атмосферного повітря,

Виклад основного матеріалу. Товщина атмосфери становить близько 3000 км і характеризується декількома концентричними шарами, що відрізняються один від одного температурою, щільністю тощо. Нижня частина атмосфери (до висоти 8–10 км у полярних районах і 16–18 км поблизу екватора) називається тропосферою. Саме тут зосереджується, за даними вчених, до 80 % усієї маси атмосферного повітря. Другий шар (від 11 до 50 км) – це стратосфера, що є більш розрідженою і майже не містить вологи. На висоті 20–25 км спостерігається висока концентрація озону, який захищає живі організми від шкідливого короткохвильового випромінювання і дає можливість називати цей прошарок озоносферою. Від 51 до 85 км від Землі розміщується мезосфера або третій атмосферний шар. Четвертий шар або іоносфера простягається від 86 до 800 км, а п'ятий (вище 800 км) – екзосфера, з віддаленням від Землі атмосфера переходить у навколоземний космічний простір [1, с. 162].

За роки незалежного правотворення в Україні було прийнято цілу низку законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини щодо охорони атмосферного повітря. Головними серед них є Закони України “Про охорону навколишнього природного середовища” та “Про охорону атмосферного повітря”. Що стосується останнього закону, то він змінювався тричі, що, в свою чергу свідчить про відсутність достатнього теоретичного опрацювання концепції правового регулювання охорони атмосферного повітря [2, с. 265; 3; 4].

Атмосфера ж як елемент глобальної екосистеми виконує кілька основних функцій:

- захищає живі організми від згубного впливу космічного випромінювання та ударів метеоритів;

- регулює сезонні й добові коливання температури (якби на Землі не існувало атмосфери, то добові коливання температури досягали б ± 200 °С);
- є носієм тепла і вологи;
- є депо газів, які беруть участь у фотосинтезі та забезпечують дихання;
- зумовлює низку складних екзогенних процесів (вивітрювання гірських порід, діяльність природних вод, мерзлоти, льодовиків тощо).

Маса атмосфери становить приблизно одну мільйонну маси Землі - 5,15-105 т. Та атмосферне повітря лише умовно можна вважати невичерпним природним ресурсом. Річ у тім, що людині необхідне повітря певної якості, а під впливом її ж діяльності хімічний склад і фізичні властивості повітря дедалі погіршуються. На Землі вже практично не залишилося місць, де повітря зберегло свої первозданні чистоту та якість, а в деяких промислових центрах стан атмосфери просто загрозливий для людського здоров'я.

Проблеми охорони атмосферного повітря неодноразово аналізувалися та були предметом розгляду законодавців. Так, у Постанові ВР України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» ще в 1998 році наголошувалося на тому, що напружена екологічна ситуація у багатьох районах і містах країни свідчить про те, що, незважаючи на посилення останнім часом уваги до цих питань і значні витрати на їхнє вирішення, вжиті заходи не досить ефективні і не зумовлюють змін у тенденції погіршення стану довкілля. Структура промислового виробництва, що склалася в Україні, пов'язана з розвитком енергетичної, гірничо-металургійної, вугледобувної, хімічної, машинобудівної промисловості та характеризується інтенсивним споживанням енергії, сировинних, водних і земельних ресурсів, а також збільшенням навантаження на довкілля. В Україні в 1996 році було викинуто в атмосферу близько 6,34 млн. тонн забруднюючих речовин, у тому числі 4,76 млн. тонн - зі стаціонарних джерел, 1,58 млн. тонн - із пересувних. За період із 1992 по 1996 р. загальний обсяг викиду забруднюючих речовин

в атмосферне повітря скоротився зі стаціонарних джерел на 45 відсотків, з пересувних - на 12 відсотків. Останні викидають 85 відсотків свинцю, 49 відсотків окису вуглецю та 31 відсоток вуглеводнів. З галузей промисловості найбільше забруднюють атмосферу енергетика (32 відсотки), металургія (27 відсотків), вугільна промисловість (23 відсотки).

Україна займає восьме місце у світі як емітер CO₂ в енергетичній галузі, її частка становить 2,35% від загальносвітових викидів цієї речовини енергетикою. Також у Постанові зазначалося й те, що через великі обсяги використання пального автотранспорт забруднює навколишнє природне середовище токсичними компонентами: на рівні 25% - солями свинцю, 50 % - оксидом вуглецю. У 24-х великих містах України, зокрема, в Києві, Харкові, Севастополі, Одесі, шкідливі викиди в повітря внаслідок роботи автотранспорту перевищують 50 відсотків від загальної їх кількості [5].

За більш ніж десять років було зроблено чимало для покращення стану атмосферного повітря. Разом з тим проблема охорони атмосферного повітря не втратила своєї актуальності, а в окремих питаннях набула нових акцентів. Тому не випадковим є те, що при прийнятті ЗУ «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» законодавець знову звернув увагу на цю сферу, зазначивши, що, за даними державної статистичної звітності 2009 року, основними забруднювачами атмосферного повітря є підприємства переробної і добувної промисловості та підприємства електро- і теплоенергетики (відповідно 31 і 21 та 40 відсотків загального обсягу викидів забруднюючих речовин, що надходять в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення). Викиди забруднюючих речовин пересувними джерелами становлять 39 відсотків від загальної кількості викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Викиди забруднюючих речовин автомобільним транспортом дорівнюють 91 відсотку забруднюючих речовин, що здійснюються пересувними джерелами. До забруднюючих речовин, що переважно викидаються в атмосферне повітря, належать оксид азоту, оксид вуглецю, діоксид та інші сполуки сірки, пил.

Збільшується кількість випадків перевищення встановлених нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами. Основними причинами, що зумовлюють незадовільний стан якості атмосферного повітря в населених пунктах, є недотримання підприємствами режиму експлуатації пилогазоочисного обладнання, невжиття заходів зі зниження обсягу викидів забруднюючих речовин до встановлених нормативів, низькі темпи впровадження новітніх технологій та значне збільшення кількості транспортних засобів, зокрема тих, що вичерпали термін експлуатації [6].

Упродовж останніх років у промислово розвинутих містах в атмосферному повітрі постійно реєструвалася наявність до 16 поліциклічних ароматичних вуглеводнів, з яких 8 є канцерогенами, груп нітрозамінів (нітрозодиметилам і нітрозодіетиламін) та важких металів (хром, нікель, кадмій, свинець, берилій). При цьому в обсягах забруднення хімічними канцерогенами найбільшу питому вагу мають сполуки класу поліциклічних ароматичних вуглеводнів.

Зважаючи на це, до основних завдань у сфері охорони атмосферного повітря було віднесено:

- зменшення обсягу викидів загальнопоширених забруднюючих речовин: стаціонарними джерелами до 2015 року на 10 відсотків і до 2020 року на 25 відсотків базового рівня; пересувними джерелами шляхом встановлення нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах до 2015 року відповідно до стандартів Євро-4, до 2020 року Євро-5;

- визначення цільових показників вмісту небезпечних речовин в атмосферному повітрі, зокрема, для важких металів, неметанових летких органічних сполук, завислих часточок пилу (діаметром менше 10 мікрон) та стійких органічних забруднюючих речовин з метою їхнього врахування при встановленні технологічних нормативів викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення;

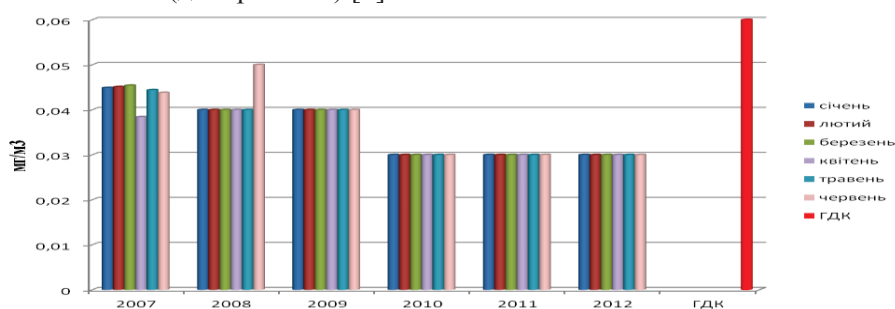
- оптимізацію структури енергетичного сектору національної економіки шляхом збільшення обсягу використання енергетичних джерел з низьким рівнем викидів двоокису вуглецю до 2015 року на 10 відсотків і до 2020 року на

20 відсотків, а також забезпечення скорочення обсягу викидів парникових газів відповідно до задекларованих Україною міжнародних зобов'язань у рамках Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату;

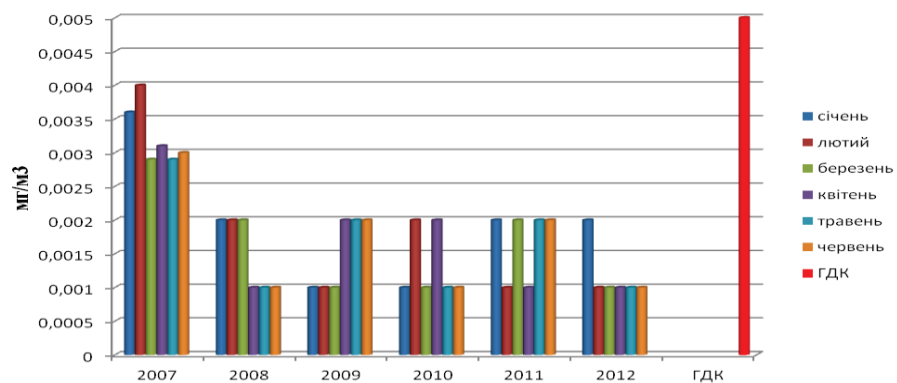
- визначення до 2015 року основних засад державної політики з адаптації до зміни клімату, розроблення та поетапне виконання національного плану заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та запобігання антропогенному впливу на зміну клімату на період до 2030 року, у тому числі у рамках реалізації механізму Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, проектів спільного впровадження та проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій.

Також у рамках стратегії передбачається запобігання порушенням санітарно-гігієнічних вимог до якості повітря в населених пунктах (з кількістю населення не менше 250 тисяч осіб) шляхом створення та удосконалення до 2015 року систем автоматичного моніторингу та посилення екологічного контролю за якістю повітря [7, с. 340].

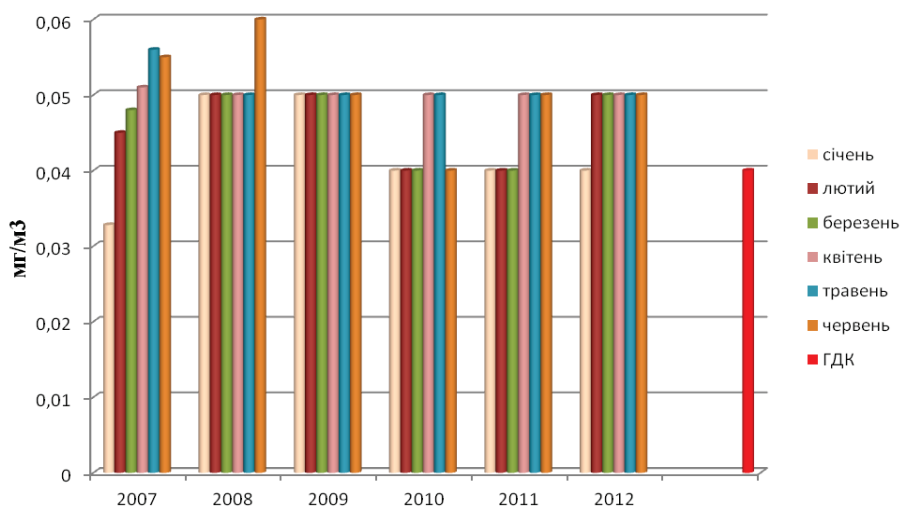
До речі, протягом січня – червня 2011 року лабораторія КП «Адміністративно-технічне управління» Департаменту містобудування Львівської міської ради проводила заміри щодо якості атмосферного повітря на території м. Львова за такими показниками, як вуглецю оксид, азоту оксид, азоту діоксид. Згідно з показниками таблиці середньомісячний вміст майже всіх забруднюючих речовин порівняно з 2011 роком - зменшився (див. рис. 1-4) [8].

Рис. 1. Забруднення атмосферного повітря оксидом азоту

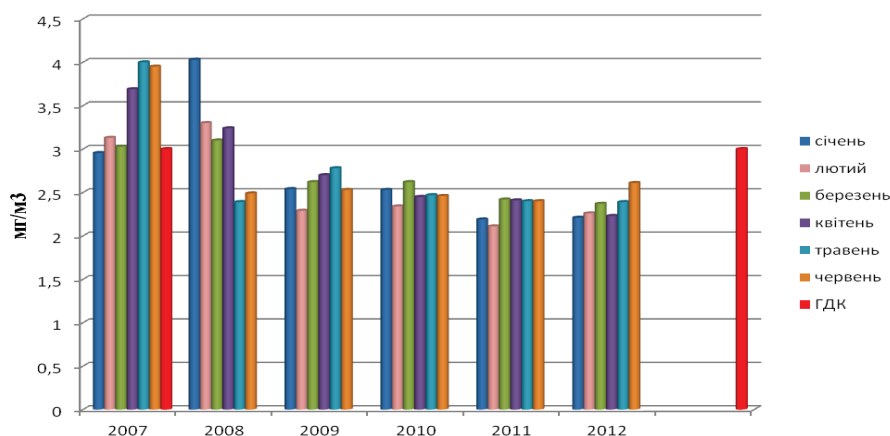

Рис. 2. Забруднення атмосферного повітря фтористим воднем

Рис. 3. Забруднення атмосферного повітря діоксидом азоту

Рис. 4. Забруднення атмосферного повітря оксидом вуглецю

Схожа тенденція зустрічається і в інших областях України, зокрема в Миколаївській області. У 2012 році в атмосферне повітря надійшло 87,11 тис. т забруднюючих речовин, що на 2,75 тис. т (31%) менше, ніж у 2011 році. За даними Головного управління статистики у Миколаївській області протягом 2012 року від стаціонарних джерел порівняно з 2011 роком зменшилися викиди пилу - на 20%, діоксиду сірки на 24% та діоксиду азоту на 98%, викиди оксидів вуглецю збільшили на 13% [9, с. 10, 13].

Отже, за даними статистики можна стверджувати, що Україна взяла курс на охорону та збереження навколишнього природного середовища, а саме його важливого елементу - атмосферного повітря від забруднення.

За даними Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку, щороку спалюється 20 кв. км вологих тропічних лісів. Планета може втратити головне джерело кисню вже в наступному десятилітті. В разі спалювання різного палива в атмосферне повітря щорічно викидається близько 20 млрд. т вуглекислого газу. Вміст вуглекислого газу в атмосфері поступово зростає і за останні 100 років збільшився більш ніж

на 10%. Вуглекислий газ перешкоджає тепловому випромінюванню в космічний простір, створюючи так званий парниковий ефект, що призводить до потепління клімату. За прогнозами кліматологів, воно складе до середини наступного століття 2-5 градусів.

Викиди газу в атмосферу вже зруйнували 9% озонового шару, головного захисника землі від ультрафіолетових променів „Озонова діра”, займає площу, що дорівнює території США. Велика кількість шкідливих речовин в атмосферу надходить з вихлопними газами автомобілів, причому їх частка від забруднення постійно зростає: в Росії – понад 30%, а в США – більше 60% від загального викиду шкідливих речовин в атмосферу. Причиною такої глобальної проблеми є економічне зростання, тобто збільшення виробничої здатності країни, засноване на технічному прогресі [10, с. 99-101]. Як бачимо, стан атмосфери погіршується і все через людський фактор, і без належного втручання через десятиліття наступні покоління відчують усі негативні наслідки бездіяльності сьогодення.

Так, існує ряд міжнародно-правових документів, що спрямовані на охорону атмосферного повітря. Зокрема, Конвенція про трансграничне забруднення повітря на більшій відстані 1979 р. (чинний з 1983 р.), що була укладена під егідою Європейської економічної комісії, згідно з якою держави-учасники взяли зобов'язання обмежити її, наскільки це можливо, зменшити забруднення повітря, обмінюватися інформацією, проводити консультації, наукові дослідження й моніторинг (контроль) якості повітря. В 1985 р. до Конвенції був прийнятий Протокол, що містить зобов'язання держав-учасників скоротити викиди сірки в повітря на своїх територіях і зменшити їхні трансграничні потоки на 30% до 1993 р. Протокол, прийнятий у 1988 р., передбачає контроль викидів окислів азоту і їхніх трансграничних потоків. Україна бере участь у цих угодах. Озоновий шар атмосфери виконує важливу функцію по захисту Землі від шкідливого впливу ультрафіолетових променів.

Діяльність людини, продиктована існуючими інтересами, призвела до виснаження озонового шару й появи «озонових дір». У 1985 р. у Відні на міжнародній конференції була

прийнята Конвенція про охорону озонного шару (чинна з 1988 р.). Вона передбачає зобов'язання загального характеру з контролю за його станом і співробітництва в розробці заходів щодо захисту озонного шару. В 1987 р. був підписаний Монреальський протокол щодо речовин, які призводять до виснаження озонного шару. Протоколом вводяться обмеження на виробництво речовин, що негативно впливають на озонний компонент атмосфери. Україна є учасницею згаданих угод. Серйозну загрозу для благополуччя людства становить «парниковий ефект», тобто глобальне потепління клімату Землі, викликане підвищеною концентрацією в атмосфері двоокису вуглецю (вуглекислого газу). «Парниковий ефект» може призвести до танення полярних льодів, підвищення рівня морів і океанів з непередбаченими негативними наслідками для всієї екосистеми нашої планети. На думку вчених, глобальна зміна клімату - один із найбільш грізних викликів людству, що вимагає вжиття ефективних заходів. У 1992 р. на Конференції в Ріо-де-Жанейро 160 держав підписали Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату. Її основне завдання - забезпечити таке поведіння держав, яке б не загрожувало перенасиченням атмосфери парниковими газами й не вело б до кліматичних катастроф. Конвенція передбачає заходи щодо стабілізації рівня концентрації парникових газів з метою недопущення «перегріву» планети. У ній передбачається відповідальність усіх держав за зміну клімату Землі. Правда, ця відповідальність диференціюється залежно від ступеня економічного розвитку держав і враховує потреби й інтереси країн, що розвиваються [11, с. 275]. У 1996 році Україна ратифікувала Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (РКЗК ООН), а у 2004 році Кіотський протокол до неї.

Висновки. Отже, на сьогодні Україна взяла правильний курс щодо охорони та збереження атмосферного повітря від забруднення, її основне завдання – це дотримання існуючих конвенцій, протоколів до них, договорів та розробка реального дієвого механізму втілення названих положень в життя на території держави.

Література:

1. Шемшученко Ю. С. Правовые проблемы экологии / Ю. С. Шемшученко. – К. : Наукова думка, 1989. - 232 с.
2. Гетьман А. П. Екологічне право України : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. - Х. : Право, 2009. – 328 с.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року // Відомості. — 1996. — № 41. — Ст. 546.
4. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 року // Відомості. - 1992 р. - № 50. - Ст. 678 ; в редакції від 21 червня 2001 року // Відомості. - 2001. - № 48. - Ст. 252.
5. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР.
6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
7. Шуміло О. М. Екологічне право України. Особлива частина : навч. посіб. / О. М. Шуміло, В. А. Зуєв, І. В. Бригадир [та ін.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2013. – 432 с.
8. Звіт про результати моніторингу природного довкілля Львівщини за I півріччя 2012 року // Департамент екології та природних ресурсів Львівської обласної адміністрації [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.ekologia.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1689&Itemid=112
9. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Миколаївській області у 2012 році. – Миколаїв : [б. в.], 2012. – 200 с.
10. Мельник С. В. Основи екології : конспект лекцій для студ. інж. фахів / С. В. Мельник, О. К. Плотнікова, О. М. Ткачова. - 3-є вид., доп. та перероб. – Одеса : Наука і техніка, 2012. – 168 с.
11. Репецький В. М. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик [та ін.]. – К. [б. в.], 2012. – 323 с.